

Jiří Pešek – Oliver Rathkolb a kol.: *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století.*

Karolinum, Praha 2013, 358 s.

Historik Jiří Pešek (nar. 1954) se ve svém bádání v poslední době soustřeďuje mimo jiné na problematiku kontextů soudobých dějin ve společenské interakci, což dokládá i jeho výrazný podíl na publikaci zabývající se rozbohem produkce k soudobým dějinám v rámci vybraných evropských historiografií a její strukturální proměnou (Jiří Pešek a kol.: *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*, Praha 2013; tematika soudobých dějin našla velký prostor také v jeho práci věnující se otázkám novodobé české i evropské historiografie – Jiří Pešek: *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014). Ve spolupráci se svým generačním vrstevníkem Oliverem Rathkolbem (nar. 1955) zorganizoval na jaře 2012 cyklus přednášek o rakouských soudobých dějinách s cílem představit tyto fenomény také českým zájemcům. Oliver Rathkolb patří bezpochyby k nejvýznamnějším historikům věnujícím se tematice moderního Rakouska. Je významným znalcem rakouské identity, kterou se snaží vykládat na základě moderních interpretačních metod. Ve svých pracích se zabývá klíčovými tématy, jež souvisí s formováním rakouského společenského vědomí a jeho obtížným včleňováním do Evropy po roce 1945, což souviselo s problematickou rolí země v letech 1938–45 i v době studené války, kdy Rakousko zaujalo v konfliktu mezi Východem a Západem pozici neutrality (velmi dobře

shrnul Rathkolb tyto peripetie ve čtenářsky úspěšném titulu *Die paradoxe Republik*). Zároveň se se svými koncepty posouvá ke kolektivnímu uchopení evropských prostorů paměti. Výzkumy tohoto historika jsou určitě zajímavé a inspirativní rovněž z hlediska nastolování problémů souvisejících s uchopením globálních problémů, které nyní nabývají výrazně na aktuálnosti, jako jsou kupříkladu migrace. Rathkolb se ve svých výzkumech dlouhodobě věnuje rovněž otázkám národní identity ve středoevropské srovnávací perspektivě. V současné době byl tento rakouský historik pověřen také velkou inscenací ke stému výročí konce první světové války, která má vzniknout v srdci Vídně na Helldenplatzu.

Kniha *Soudobé dějiny v pohybu*, která souběžně vyšla i německy (*Zeitgeschichte in Bewegung. Die österreichische Erforschung des 20. Jahrhunderts*), popisuje vývoj a situaci rakouské historiografie soudobých dějin ve společenských peripetiích a klade si za cíl nabídnout širšímu okruhu zájemců vhléd do rakouského výzkumu, a to zejména na příkladu zkoumání dějin nacistického a poválečného období, které je spojeno s etablováním Druhé Rakouské republiky.

Kniha je rozčleněna do několika spolu souvisejících oddílů. V úvodní části Jiří Pešek stručně načrtl kontury vývoje oboru soudobých dějin v Rakousku. Poté následují dvě studie od Hannse Haase (nar. 1943) a Marie Mesnerové (nar. 1960). Ty věnují pozornost relativně novým tematickým polím výzkumu. Od salcburského historika Haase pochází úvaha nad významem a rolí regionálních soudobých dějin. Zmiňuje přitom příklady, kdy regionální výzkum věnoval pozornost lokálnímu

zohlednění takových témat, jako je míra podpory nacistickému hnutí, rozložení afiliality k jednotlivým politickým proudům, projevy antisemitismu a podobně. Klade si přitom také otázku, do jaké míry mohou ovlivnit místní události i vývoj na celostátní bázi. Vzhledem k tomu, že Haasovo vědecké působení je převážně spojeno se Salcburkem, logicky se soustředí na popsání výzkumu, který se soustředil na zdejší poměry. Naznačuje, že do budoucna by měla být větší pozornost věnována výzkumu žitého světa (*Lebenswelten*), tedy sondám do městské a venkovské kultury v úzce vymezených časových úsecích, což je nepochybně velkou výzvou i pro naše bádání.

Mesnerová se zase intenzivně zabývá historiografií žen, která však získala prostor k rozmachu relativně nedávno, zejména pod vlivem inspirací z dalších vědních disciplín, obzvláště sociologie. Navzdory tomu má však širší zpracování témat „gender studies“ v poslední době expandující trend. Nejsou to tedy jen sociálně orientované otázky ženského hnutí, zastoupení žen ve spolcích či politických stranách, ženské aktérky intelektuálních diskursů, ale i interdisciplinárně laděná témata sexualizace moci během nacistické diktatury nebo obrazu ženy v době fašismu. První přednášky k tématu genderových studií se ve Vídni objevily v sedmdesátých letech, zejména zásluhou Eriky Weinzierlové (1925–2014), která patřila k průkopníkům otevírání i dalších námětů pro historickou práci. Osobnost této nedávno zemřelé historičky, jež výrazně přesahovala do veřejného prostoru, je připomínána také na dalších místech v knize.

O prolamování badatelských a interpretačních tabu se zmiňuje také druhá

část publikace, tvořená třemi rozhovory s výraznými, přitom zaměřením badatelských zájmů odlišnými protagonisty oboru, s Gerhardem Botzem (nar. 1941), významným znalcem doby nacionálního socialismu v Rakousku, Gernotem Heissem (nar. 1942), který se ve své šíři zájmů věnuje mimo jiné i dějinám vědy ve 20. století, a již zmíněným Oliverem Rathkolbem. Jejich autorem byl Jiří Pešek společně s Ninou Lohmannovou.

Jako výrazná červená nit se v těchto příspěvcích objevuje vedle zachycení vývoje oboru soudobých dějin také reakce rakouské historiografie na změny ve společenských trendech. Platí to například pro intenzifikaci bádání v oblasti nucených prací během nacistického období. K politizaci debaty přispělo především prolomení dlouho udržovaného mýtu o Rakousku jako první oběti nacionálního socialismu, který se začal bortit s vypuknutím tzv. Waldheimovy aféry, tedy s otevíráním sporné válečné minulosti pozdějšího rakouského prezidenta, ve druhé polovině osmdesátých let. Významně se na rozvíjení této tematiky podepsal taktéž spor o dějiny, který se rozvinul ve druhé polovině osmdesátých let v Německu. Ten vedle snah o novou interpretaci Hitlerovy éry nastolil také problém vztahu společnosti k vlastním dějinám. Významným impulsem k zpracování dosud opomíjených témat byl také vznik vládní koalice konzervativní lidové strany s krajní pravicí v roce 2000. Jak však zdůrazňuje Jiří Pešek, k rozproudění debaty o novém podstatném směřování bádání přispěla i rekapitulace výzkumných trendů u příležitosti třiceti let od vydání časopisu *Zeitgeschichte*. Tato názorová platforma vznikla v roce 1973 též z podnětu zmíněné Eriky Weinzierlové.

Možná bych očekával, že v předložené práci budou ve větší míře zohledněny nové vědecké diskursy týkající se destrukce parlamentnědemokratického uspořádání a etablování autoritativního stavovského státu ve třicátých letech a jeho konsekvence nebo otázka hodnocení kancléře Engelberta Dollfusse, jenž se stal po svém zavraždění v létě 1934 až mytickou postavou, která zasahovala i do poválečné politiky Rakouska a lidová strana potlačovala v interpretacích jeho aktivit roli, jakou sehrál při destrukci parlamentního zřízení. Vzhledem k politickému a společenskému významu náboženství v Rakousku postrádám v publikaci například reflexe i tohoto fenoménu.

Kniha však každopádně prohlubuje český vhled do historiografické krajiny našich jižních sousedů, který může být poměrně inspirativní nejen geografickou blízkostí, a vnímám ji jako užitečný dialog, neboť se dotýká takových otázek, jako jsou kompetence historika soudobých dějin či zamyšlení nad recipováním médií a mediální politiky vůbec. Rozhovory s předními rakouskými historiky jsou navíc doplněny bohatým poznámkovým aparátem, který umožňuje i základní bibliografickou orientaci v rakouské produkci k tématu soudobých dějin. Souhrnně lze říci, že se historické bádání v Rakousku pokoušelo reflektovat dramatickou situaci v souvislosti s tím, jak se část veřejnosti tázala po osvětlení některých momentů dějin 20. století, které zůstávaly dlouhou dobu tabuizovány či opomíjeny. A to přinášelo důležité metodologické i obsahové podněty rovněž ve vědeckých diskurzech. Samozřejmě se pak nabízí otázka, do jaké míry se české historiografii podařilo reagovat na osvětlení sporných momentů

moderních národních dějin po roce 1989. I u nás totiž historické diskuse překračují jen ryze akademickou půdu a promítají se i do politiky. Domnívám se, že by právě taková práce stála za pokus. Kniha představuje důležitý příspěvek do debaty zvláště nyní, kdy je potřeba vést solidní rozpravu na téma významu přesažného působení historiografie i dalších humanitních věd ve veřejném prostoru.

Jaroslav Šebek

Eva Hahnová: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích.*

Academia, Praha 2014, 723 s.

Představa, že česko-německé vztahy byly formovány kolektivními etnickými podmíněnými konflikty mezi Čechy a Němci, je chybná. Úvodní věta by mohla být vnímána jako esence mimořádné antologie Evy Hahnové, historičky českého původu žijící od roku 1968 v Německu. Centrem její vědecké práce jsou moderní dějiny střední Evropy a dlouhodobě nejasné, často konfliktní česko-německé vztahy ve 20. století. Také pracovní kariéra Evy Hahnové vykazuje známky těchto nejasností. Článek v časopise *Osteuropa* „Německá bohemistika – pohled zvenčí“, ve kterém v roce 1999 předložila k akademické diskusi svůj názor na německou bohemistiku, vyvolal nečekanou reakci a vedl k jejímu propuštění z mnichovského centra bohemistických studií Collegium Carolinum, kde působila od roku 1981. I to byla jedna z událostí, která autorce

poskytla prostor k práci s texty původně tvořícími pouze součást její soukromé sbírky. Vznikla tak mimořádná kniha, která nabízí nový pohled na pozadí formování německo-českých vztahů a postojů skrze texty německých historiků, publicistů, spisovatelů i politiků.

Antologie, zahrnující časové období od roku 1844 až po současnost, je složena celkem ze 160 překladů původních textů. Ty jsou dále rozděleny do čtyř částí, každá z nich je pak členěna do několika kapitol. Přes 630 stran výsledného textu je souborem projevů, odborných prací, komentářů a prohlášení, veřejných dopisů či zápisků z deníku, textů, které byly před vydáním této knihy k dispozici převážně pouze v německém originále. Jejich výběrem a překladem nabízí Hahnová českému čtenáři to, co bylo v průběhu výše zmíněného časového období nabízeno čtenáři německému. Jazykové porozumění, které takto zprostředkovává, nemusí být nutně následováno porozuměním významovým, přestože do úvodu každého z textů vložila autorka jeho historický kontext i krátké seznámení s autorem. Přinejmenším však přináší možnost zamyslet se nad novou perspektivou. Významové porozumění si žádá otevřenou mysl a odstup od stereotypního pohledu na česko-německou problematiku. Diskurs, který v určitých letech v představované německé produkci vládl a který na čtenáře skrze některé z textů promlouvá, je mnohdy čtením vzbuzujícím emoce. Ty však, stejně jako rozhovory, které se místy může vnucovat, je třeba nechat stranou. Texty není možné vnímat jako německé informace o Češích, dokládají jen to, jakým způsobem a pod jakými vlivy se formovala moderní německá identita, po dlouhou dobu těsně spjatá s českými zeměmi.

V úvodu knihy se čtenáři dostane návodu, jak tyto texty vnímat, Hahnová zde působí v roli průvodkyně světem, ve kterém dlouho žije a kterému rozumí, kde se orientuje v souvislostech a podrobnostech běžnému návštěvníku „ciziny“ unikajících. Tuto roli místy zaměňuje za roli pedagogickou, kdy čtenáře nabádá, co neopomíjet, nač hledět kriticky a čím se inspirovat. Je na každém, nakolik jejím radám dopřeje sluchu, v zásadě je však třeba vzhledem k rozsahu knihy ocenit, jak „uživatelsky vstřícnou“ se ji pokusila autorka učinit. Redakční poznámky, jmenný rejstřík, seznam v knize komentovaných vyobrazení zároveň se zdroji, odkud pocházejí, seznam použité literatury i poznámkový aparát – to vše nese známky pečlivého a důkladného zpracování. Autorka nenechává čtenáře, aby se v množství textů a nových i známějších informací ztratil, vede ho časem a historií, nabízí jiné úhly pohledů, kterými se dá na texty pohlížet.

První část knihy pod názvem *Od „jara národů“ k rozpadu habsburské monarchie* obsahuje texty vzniklé v letech 1844 až 1918. Řešena je zde problematika národní nerovnoprávnosti, postavení českých zemí v rámci „Germánie“ a také několik pokusů o rozdělení Čech. Z významných postav historie dominuje především František Palacký. Jeho dopis z dubna 1848 s odmítnutím účasti na německém národním shromáždění ve Frankfurtu na Mohanem je notoricky známý, konkrétní reakce na německé straně však nikoliv. Autorka nabízí překlad dvou veřejných odpovědí na tento dopis, jedné z pera spisovatele Alfreda Meissnera, druhé od přírodovědce Moritze Wagnera. Druhý zmíněný ve své emocionální výpovědi líčí Palackého coby „šilého historiografa“ a český národ

jako jeho zfanatizovaného žáka. Podobných, českému čtenáři nepřilíš známých ohlasů na známé události, lze v knize potkat více.

Část druhá svým názvem zahrnuje i léta, kterých se týká, tedy 1918–1933: *Od boje za „německé Čechy“ k boji za „Sudetsko.“* Autorka svým výběrem textů potvrzuje předpoklad, že ani při výrazných politických a mocenských transformacích nemění diskurs svou podobu zásadním způsobem. Proto ani vznik Československa neměl na tradiční výroky o Němcích, Čechách a českých zemích podstatný vliv. Separatismus Čechů vyvolával a formoval antičeskoslovenské postoje. Společně žitá každodennost Němce spojovala s Čechy, jazyk jako jeden z hlavních atributů identity vytvářel jejich pouto se dvěma sousedními republikami. Přeměna *Deutschböhmen* v *Sudetenland* byla pozvolná a způsob, jakým se tak stalo, lze v textech sledovat.

Třetí část antologie nese příznačný název 1933–1945: *O neslavném „návratu“ českých zemí do lůna říše.* Německá kolektivní identita byla hlavním hybatelem v otázkách podpory nacismu v českých zemích. Nacismus tu nebyl přijímán bezvýhradně a celonárodně, odpor však lámala také nacistická rétorika, postavená mimo jiné na tradičních výrocích, které zněly mnoha Němcům povědomě. „Čechy – otevřená rána německého východu“ či „srdce Germánie“, tyto a jim podobná stereotypní sousloví tvořila veřejně přijímaný, přirozeně znějící diskurs. V textech této části knihy najdeme statě z deníku Josepha Goebbelse, úvahy Eugena Lemberga o českém a německém národním povědomí, slavné projevy Konráda Henleina či K. H. Frankův spis z roku 1940 o způsobu germanizace Čechů.

Poslední, čtvrtou část knihy, která zahrnuje časové období od konce druhé světové války až po současnost, uvedla autorka názvem *Obnova sudetoněmeckého hnutí v poválečném Německu.* Název ovšem nemůže obsáhnout celé množství informací a inspirujících poznatků pro pochopení historie i současnosti česko-německých vztahů, které zde pozorný čtenář najde. Co je „odsun“ a co znamená „vyhnání“ v představách Čechů a co v představách Němců, jak rozdílný pohled na historii dává prostor emocionálním vyjádřením, na jakém základě se formovalo po válce obnovené sudetoněmecké hnutí a jakou zátěž nesou česko-německé vztahy z hlediska politického či morálního, jak vypadají osobnosti Palackého, Beneše, Masaryka či Pekaře v očích Němců – to je jen několik témat, ke kterým se texty této části knihy vztahují.

S knihou Evy Hahnové v ruce se můžeme pokusit odpovědět na otázku, co s přezíravějšími frázemi a stereotypy Němců i Čechů, které stále „kazí vzduch“ a objevují se v nečekaných chvílích a nepochopitelných souvislostech. Jejich kořeny sahají hluboko do minulosti, není možné je vymýtit jednorázově, odkrytím jejich zdrojů. Historie českých zemí je na tyto frázovité výroky bohatá, proto jakákoliv možnost pohlédnout na ně v novém kontextu je přínosem. Kniha Evy Hahnové je vynikajícím studijním materiálem, potřebným a využitelným pracovním nástrojem dějepisného vzdělávání a v neposlední řadě i zrcadlem, které pro českého čtenáře odráží jiné obrazy historie, obrazy s německými konturami.

Marcela Brabačová

Lenka Slepíčková: *Diagnóza neplodnost. Sociologický pohled na zkušenost nedobrovolné bezdětnosti.*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2014, 166 s.

Problematické neplodnosti a její léčby se v současné době vášnivě věnují média, veřejné debaty a internetová fóra, ale jen velmi málo vědeckých prací. Kniha Lenky Slepíčkové je proto vítaným publikačním počinem. Kniha je jedním z výsledků výzkumného projektu zaměřeného na současnou reprodukční medicínu v České republice, na němž pracuje tým badatelek vedený Ivou Šmídovou z brněnské Masarykovy univerzity. Tento projekt systematicky analyzoval oblasti, ve kterých se protíná reprodukce, ženské tělo, medicína a moc: porodnictví a porody, asistovanou reprodukci a manipulaci s lidskými zárodky. Tím otevřel v české sociologii pole zatím příliš neprobádané, ale stále více aktuální.

V knize jsou shrnuty poznatky týkající se konstrukce a léčby neplodnosti, získané na základě studia literatury, analýzy současné situace v České republice a výsledků vlastního kvalitativního výzkumu mezi ženami a muži se zkušeností neplodnosti. Spolu s knihami Emy Hřešanové a kolektivu vedeného Ivou Šmídovou se podílí na rozvoji kritického empiricky podloženého bádání v oblasti sociologie/antropologie těla a tělesnosti a sociologie medicíny.

Kniha nejprve uvádí čtenáře do problematiky konceptualizace neplodnosti, medicalizace neplodnosti a významů, které neplodnost nabývá v životní dráze ženy a muže, a také stigmatizace, kterou s sebou nese. Následně prezentuje metodologii

vlastního výzkumu a charakteristiku zkoumaného vzorku. Pokračuje kapitolou, která čtenáře seznamuje se situací v České republice. Ukazuje například, že právní regulace léčby neplodnosti je zde jednou z nejbenevolentnějších na světě (totéž ale neplatí pro rozsah léčby zahrnuté do veřejného zdravotního pojištění). „Mít děti“ je stále většinou společností vnímáno jako podmínka naplnění života a asistovaná reprodukce je pokládána za hlavní zvažované řešení případné neplodnosti. Kniha je ale zajímavá zejména v dalších částech, věnovaných výsledkům vlastního výzkumu autorky. Autorka provedla hloubkové rozhovory s 35 ženami a 5 muži, kteří měli zkušenost s neplodností a s reprodukční medicínou. Na jejich základě se zaměřila na několik klíčových oblastí určujících pro zkušenost neplodnosti a jejího zvládání.

Prvním fenoménem, který významně strukturuje zkušenost neplodnosti, je čas. Čas ve smyslu biografickém, strukturující životní dráhu žen a mužů toužících stát se rodiči, s více či méně explicitními normami určujícími, co se má kdy v životě stát. Dále také čas samotného procesu asistované reprodukce, který cyklicky dává stále novou naději a přivádí ženy k dalším a dalším rozhodnutím (která by pro ně mnohdy v počátku celého procesu byla nemyšlitelná). Na výpovědích komunikačních partnerek autorka ukazuje, jak se v jejich zkušenostech čas v podobě chronologického věku dostává do konfliktu s časem v procesu léčby. Vstup medicíny do oblasti reprodukce, rozšíření a akceptace medicínského diskursu a jeho norem vede k velmi přísnému vymezení času, kdy je třeba reprodukci omezovat, kdy je dobré počít, a kdy už to opět vhodné není. Představa o všemocnosti

a neproblematičnosti metod antikoncepce a asistované reprodukce tak ve výsledku přináší striktní a omezené chápání věku vhodného pro rodičovství, a zároveň s sebou nese i návody, jak řešit možná vybočení z této normy. Pacientky a pacienti reprodukčních center pak tyto normy internalizují a dále reprodukují.

Dalším fenoménem, kterým se autorka zabývá, je komercializace zdravotní péče. Právě v oblasti asistované reprodukce se viditelně střetává pojetí medicíny jako veřejné služby (část zákroků je hrazená ze zdravotního pojištění) a medicíny jako obchodního artiklu (podstatnou část zákroků a preparátů si pacientky/pacienti hradí sami a vůbec se nejedná o zanedbatelné částky). Lékař pak vystupuje v dvojí roli experta, který jediný má potřebné vědění o tom, které postupy jsou nutné a potenciálně úspěšné, a obchodníka, jehož úkolem je maximalizovat zisk svému zaměstnavateli a firmě. Pacientky/pacienti pak oscilují mezi důvěrou v expertní znalost a altruistickou motivaci lékařů, a nedůvěrou v obchodníka, kterému je stále třeba hledět pod prsty. Co autorka příliš nezmiňuje (pouze na to stručně upozorňuje v závěru knihy) je to, jak nutnost úhrad části léčebných postupů vede k ustavení nových nerovností. Nejenže limity nastavené zákonnými ustanoveními diskriminují určité skupiny občanů a občanek v přístupu k možnému početí dítěte (v případě lesbického páru je přitom početí stejně „přirozené“ a pravděpodobné jako u ženy s neplodným partnerem, přesto jedné přístup umožněn je a druhé není). Rozhodnutí zdravotních pojišťoven o neproplácení určitých postupů (případně jejich neproplácení od určitého věku) pak omezují přístup k možnému početí těm

skupinám, které nemají takové zdroje, které by mohly obětovat za přibližně dvacetiprocentní naději na úspěch. Možnost stát se rodičem se tak v případech zdravotních problémů stává výsadou těch bohatších. Věkem omezený rozsah péče hrazené pojišťovnou pak vytváří další tlak na rychlou volbu těch radikálnějších a potenciálně účinnějších postupů.

Knihy se také zabývá genderovými souvislostmi léčby neplodnosti. Ačkoliv předmětem léčby je pár jako celek, naprostá většina vyšetření a zákroků se týká ženského těla, a to i když je příčina neplodnosti na straně muže. To společně s genderovou dělbou práce (tedy očekáváním, že v případě rodičovství bude větší díl péče na bedrech ženy) a s povahou genderových identit (odlišné role rodičovství v konstrukci ženské a mužské identity) způsobuje, že léčba neplodnosti je konstruována primárně jako zodpovědnost ženy a také má na život ženy zásadnější dopady. Genderovanost neplodnosti se vyjevuje i v úvahách o vlastním a nevlastním genetickém materiálu: účastnice výzkumu vnímaly jako důležitější, aby jejich partner byl biologickým otcem dítěte, než aby dítě neslo jejich geny. Spíše proto souhlasily s využitím darovaných vajíček nežli spermií, a to i přes to, že tento proces je nákladnější a časově i zdravotně náročnější. Geny získávají v úvahách účastnic a účastníků výzkumu symbolický význam a nahrazují koncept „pokrevní spřízněnosti“; pro ženy ale může být mateřství zprostředkováno pouze hormonálně a tělesně, samotným prožitkem těhotenství. Adopce se jeví jako méně hodnotná a méně bezpečná cesta k rodičovství, ačkoliv pro část párů představuje nakonec cestu ven z koloběhu nadějí a zklamání, který přináší proces léčby.

Lenka Slepíčková ve své knize ukazuje, jak asistovaná reprodukce posiluje a reprodukuje tradiční genderové normy rodičovství. Namísto aby umožňovala větší rozsah voleb ohledně věku vstupu do rodičovství, podílil se na ustavení ještě přísnějších věkových norem posvěcených vědeckou expertízou. Namísto aby bourala genderové stereotypy tím, že léčba je zaměřená na pár jako celek, posiluje úlohu ženy v procesu léčby a přenáší na ni zodpovědnost bez ohledu na to, kde se nachází příčina neplodnosti. Namísto aby rozšiřovala alternativy různých cest k rodičovství a potlačovala diktát domnělé „přirozenosti“, snaží se maximálně napodobovat cestu, která je pokládána za přirozenou a správnou: rodičovství heterosexuálního páru, kde žena je relativně mladá a muž může být libovolně starý; kde jsou vztahy založeny na genetické příbuznosti či případně kde žena „dává dítě“ svému muži, jelikož jeho genetický podíl je i ženami samotnými vnímán jako významnější než podíl ženy. I přes obecné přijetí medicínské léčby neplodnosti jako hlavní, pozitivně sankcionované a neproblematické strategie zvládnání neplodnosti, poukazuje ale autorka knihy na to, že lidé usilující o rodičovství mají své hranice, za které nejsou ochotni zajít, a chovají se jako vyjednávací a rozhodující se aktéři. Jejich možnosti jednání jsou ale omezené jejich socioekonomickým statusem (ať už z hlediska ekonomických zdrojů, nebo schopnosti vyjednávat se zdravotnickým personálem), což znamená, že některé cesty k rodičovství se stávají výsadou těch bohatších a vzdělanějších.

Radka Dudová

Katarína Popelková a kol.: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?*

Ústav etnológie SAV,
Bratislava 2014, 320 s.

Sviatok patrí medzi základné fenomény, ktoré si v 20. storočí všimla slovenská etnografia. Ako však vyzerá pohľad na túto problematiku v novom miléniu? Odpoveď spoločne prinášajú autori kolektívnej monografie *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Každý z riešiteľov si zvolil inú príležitosť a pristúpil k nej z vlastného uhla pohľadu. Napriek zdanlivej rôznorodosti tém a postupov publikácia ako celok (na rozdiel od mnohých kolektívnych monografií) pôsobí kompaktné. (Nepochybne k tomu prispelo, že názov monografie i všetkých kapitol končí otáznikom. Akoby zúčastnení signalizovali, že neprihlasujú „definitívne“ závery). Tento dojem nenarúšajú ani „komplikácie“, na ktoré v Úvode upozornila Katarína Popelková. Spomenula vplyv sociálnych a ekonomických transformácií a najmä využívanie moderných komunikačných kanálov a technických prostriedkov, ktoré „zrýchliło distribúciu informácií o tradičných i nových sviatkoch a ich dynamický rozptyl v spoločnosti“ (s. 6).

Hneď na začiatku recenzie upozorňujem, že nemienim podrobnejšie popisovať fakty a argumenty, ktoré jednotliví autori používajú. Tými sa musí „prehrýzť“ čitateľ sám. Som presvedčený, že napriek nadštandardnému rozsahu knihy nebude takto využitý čas považovať za stratený.

Katarína Popelková sa v kapitole Načo sú nám zákony o sviatkoch? s dôkladnosťou sebe vlastnou pozrela na zákony, ktoré

v tejto oblasti po roku 1993 prijímal parlament Slovenskej republiky. Zdanlivo suchopárnu problematiku neponímala staticky. Sledovala nielen výslednú podobu, ale aj premeny a podmienky vzniku zákonov. Pozornosť venovala politickým, náboženským a kultúrnym motiváciám, ktoré pri rozhodovaní determinovali zákonodarcov. Výsledkom zvoleného pohľadu je nielen konštatovanie platného stavu, ale aj doklad, že túto tému sprevádza prekvapujúca dynamika. Spôsobil ju okrem iného fakt, že od roku 2001 sa prejavuje vplyv základnej zmluvy s Vatikánom. Katolícka cirkev sa tak stala vo sfére časti sviatkov rovnocenným partnerom, ktorý dokáže presadiť svoje priority aj proti štátu. Existujúce názorové rozdiely priblížila v nasledujúcich podkapitolách, v ktorých analyzovala sviatky ako politikum a pozornosť venovala pokusom o zrušenie či nahradenie niektorých sviatočných dní. Záver kapitoly obsahuje rozbor internetových diskusií k sledovanej problematike.

Po všeobecnom pohľade na štátne sviatky logicky nasleduje pohľad na konkrétnu sviatočnú príležitosť. Už názov *Komu patrí Slovenské národné povstanie?* signalizuje, že prostredníctvom monitoringu médií, internetových serverov i vlastných terénnych výskumov sa Monika Vrzgulová zamerala na dôležitú, no časťou verejnosti kriticky vnímanú udalosť nedávnej minulosti Slovenska. Od počiatku sa voči nej pozitívne alebo negatívne vymedzovali tak všetky režimy, ktoré v tomto časovom úseku vládli na území Slovenska, ako aj obyvatelia. Dôsledkom je diferencovaný prístup, ktorý autorka zohľadnila: „Uvedomujem si, že takýchto diskurzov existovalo v danom období viac – striedali sa v závislosti od zmien vlády SR

(diachrónne) a súčasne v rovnakom čase existovali viaceré – presadzované jednotlivými politickými stranami, resp. politickými tábormi“ (s. 67). Všimla si tiež, ako sa charakteristika Povstania, ktorú „na svoj obraz“ vytvoril komunistický režim, po novembri 1989 postupne menila a vyvíjala. Východiskom analýzy bola definícia reprezentácií, ako ju sformulovala švajčiarska etnologička V. Schwarzová. V závere kapitoly Vrzgulová zhrnula získané poznatky: „Príležitosťou, keď sa tieto reprezentácie artikulujú a najviac distribuujú smerom k verejnosti, je, ako ukázala moja analýza, práve štátny sviatok a jeho oslavy. Každá reprezentácia prináša trochu iný obraz, hovorí akoby o inom Povstaní“ (s. 104, 108).

Kým M. Vrzgulová si všímala štátny sviatok, ktorý má v prvom rade politický charakter a väčšina verejnosti ho preto oslavuje v podstate pasívne, Zuzana Beňušková sa v kapitole *Prečo sú Vianoce tradičné aj nové? zamyslela nad „najsviatočnejším obdobím roka“*. Hoci problematiku sledovala predovšetkým v období posledného desaťročia, v úvode sa zaoberala tiež kultúrne historickým aspektom tejto sviatočnej príležitosti. Ako upozornila, slovenská etnológia venovala síce Vianociam značnú pozornosť, pri výskume súčasných foriem však „evidujeme ... značnú medzeru. Túto skutočnosť umocňuje predpoklad, že tak, ako celá sféra sviatočného diania, aj sviatočné obyčaje sa priamo pred očami nás všetkých individualizujú, diverzifikujú a modifikujú v závislosti od lokálnych či individuálnych iniciatív“ (s. 112). Aj s prihliadnutím na spomenutý stav sa pri analýze súčasných Vianoc musela spoľahnúť najmä na vlastné výskumy v prostredí slovenského vidieka, ale aj

v najväčšej bratislavskej mestskej časti Petržalka. Z predložených údajov vidno, že pri pohľade na dnešné podoby sledovanej problematiky nemožno obísť médiá, pretože o Vianociach „... nielenže informujú, ale aj dotvárajú ich atmosféru“ (s. 113). Vzhľadom na uvedené myslím, že mala ešte viac priestoru venovať tlaku komercializácie, ktorá sa v stále väčšej miere stáva určujúcim prvkom tohto obdobia. Rôznorodé formy reklamy začínajú už v októbri a vytvárajú na obyvateľov tlak, ktorý trvá až do konca kalendárneho roka. Intenzívne upozorňujú na blížiaci sa príchod Vianoc a s nimi spojené aktivity. Zdôrazňujú najmä „povinnosť“ obdarovať svoje okolie. Vďaka tomu sú Vianoce vtedy doslova všade a niet pred nimi úniku.

Beňušková kapitolu rozdelila do viacerých kratších tematických celkov (Merie predvianočného času; Kultúrne podujatia; Dobročinnosť; Šport; Mikuláš; Výzdoba; Betlehemské svetlo; Vianočné pozdravy; Vianočné piesne, rozhlas a televízia; Vianočné trhy; Mäso a ryby na vianočný stôl; Nákupy; Kto prináša vianočné darčeky; Vianočné dni pracovného pokoja a samozrejme nechýba záverečné zhrnutie). Tento rozsiahly, ale (ako uviedla sama autorka) zďaleka nie úplný zoznam v prvom rade ilustruje, ako sa zmenil charakter Vianoc. Z niekdajšieho cirkevno rodinného sviatku sa stala udalosť, v ktorej sa prelinajú tak globálne prejavy, ako aj lokálne (či individuálne) tradície. Stali sa príležitosťou, v ktorej sa rôznym spôsobom a v rôznej miere angažujú médiá, miestne a štátne subjekty, kultúrne inštitúcie, ale aj (najmä) všestranné formy predaja a s ním spojenej reklamy. Možno preto súhlasíš s vetami, ktoré uzavierajú túto zaujímavú kapitolu: „Širokospektrálne pôsobenie

na zmysly, emócie, správanie a vedomie vytvára atmosféru sviatočnosti, ktorej sa nedá vyhnúť ani v dobe, keď sa sviatky privatizujú, individualizujú či liberalizujú. Napriek pestrej ponuke aktivít, či už tradičných, modifikovaných alebo nových, dochádza k momentom, keď sa masy ľudí správajú vcelku rovnako, tak ako príslušníci generácií pred nimi počas významných kalendárnych sviatkov. Zároveň si nachádzajú priestor pre vnímanie vianočného diania cez hodnoty, s ktorými sa identifikuje človek ako individuum“ (s. 162).

Juraj Zajonc (Je Halloween na Slovensku cudzincom?) má prístupom k téme najbližšie k tradičnej etnografii. V úvode priblížil kultúrno historické pozadie pôvodne keltského sviatku mŕtvych. V súčasnej „strašidelno zábavnej“ forme sa udomácnil najmä v USA, odkiaľ postupne preniká do iných krajín a svetadielov. V tejto súvislosti Zajonc citoval G. Korffa, podľa ktorého pri návrate do „pravlasti“ „...bol to už iný Halloween než ten, ktorý priniesli do Ameriky írski prisťahovalci.“ Autor ďalej upozorňuje, že keď sa v ostatných krajinách Európy začleňoval do škály tamojších sviatkov, predstavoval úplne novú záležitosť (s. 172). Výnimkou v tomto smere nie je ani Slovensko. Na základe (nemnohých) publikovaných materiálov, ale aj vlastných výskumov a poznatkov dotazníkového prieskumu agentúry FOCUS Zajonc uvádza, že Halloween v mestskom aj dedinskom prostredí charakterizujú špecifické formy slávania vrátane predmetov a jedál, ktoré tvoria ich súčasť. Zvýšenú pozornosť venoval typickým tekvicovým lampášom. Upozorňuje, že na území Slovenska sa vyskytuje aj „svetlonos“ (takto označuje tekvicový lampáš, ktorý sa

používa mimo Halloweenu a bol známy už predtým). Ako rekvizita na strašenie plnil podobnú funkciu ako „halloween-ský lampáš“. Slúžil však priebežne, nielen pri tejto konkrétnej sviatočnej príležitosti. Z uverejneného materiálu ďalej vyplýva, že Halloween slávia dospelí ľudia, v prvom rade sa ale stal detskou zábavnou príležitosťou. Logickým dôsledkom narastajúcej obľuby je úsilie o praktické využitie sviatku či už v komerčnej sfére, alebo vo vzdelávacom procese (najmä v spojitosti s výukou angličtiny).

J. Zajonc sa nevyhýba odpovedi na otázku, ktorú kladie sebe aj čitateľom názvom svojej kapitoly. Podľa jeho mienky analýza dostupných empirických údajov „priniesla základný poznatok, že Halloween je na Slovensku prijatým a sláveným, tolerovaným, no nesláveným a súčasne odmietaným, a preto nesláveným sviatkom“ (s. 238). V reáli prebieha konfrontácia novej sviatočnej príležitosti s domácimi tradíciami. Ich konečný výsledok ukáže až budúcnosť...

Záver, ktorého autormi sú K. Popelková a J. Zajonc, obsahuje stručné zhrnutie problematiky. Publikáciu dopĺňujú anglické a nemecké rezumé, ale aj registre (menný, predmetový a územný), ktoré uľahčujú orientáciu v tejto rozsiahlej a informáciami nabitých knihe. Hoci recenzovaná monografia obsahuje „len“ štyri kapitoly, zodpovedný výber skúmaných tém umožnil sledovať široké spektrum problémov. Jednotliví autori a autorky analyzovali všeobecnú i konkrétnu podobu štátnych sviatkov, všimli si súčasné prejavy tradičnej, ale aj (v slovenskom prostredí) novej sviatočnej príležitosti. Čitateľovi ponúkajú bohatý materiál, ale tiež zaujímavé postrehy, inšpiratívne úvahy a podnety

na zamyslenie. Napriek všetkému som v textoch nenašiel riešenie tajničky, ktorú tvorí názov knihy. Toto konštatovanie nemá byť kritikou publikácie a autorského kolektívu. Odzrkadľuje skutočnosť, že súčasné spektrum globálnych, lokálnych a individuálnych sviatkov a foriem ich prežívania je natoľko diferencované, že neumožňuje (aspoň zatiaľ) dať všeobecne akceptovateľnú odpoveď na základnú otázku: Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?

Peter Salner

Peter Salner: *Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasné formy židovského pohrebu.*

Ústav etnológie SAV,
Bratislava 2014, 183 s.

Monografia Petra Salnera *Požehnaný spravodlivý sudca* pojednáva o obradoch, zvykoch a úkonoch vykonávaných v súvislosti so smrťou príslušníkov židovskej komunity v súčasnosti z pohľadu aktuálneho stavu problematiky, na základe prístupnej literatúry a doterajších výskumov. Odborné spracovanie tejto témy u Petra Salnera dozrievalo postupne od jeho účasti na vyše dvesto pohreboch v pasívnej pozícii „minjenmana“ cez špecializovaný výskum, až po monografické spracovanie knihy, ktorá vyšla v Ústave etnológie v roku 2014. Posledná fáza bytia človeka a smrť uzatvára jeho existenciu, a to nielen ako živého organizmu, ale aj ako člena spoločnosti a komunity. Peter Salner sa v recenzovanej práci venuje židovskej komunite. Vzťah človeka k smrti a mŕtvym je vyjadrením jeho vzťahu k životu a živým, citujúc autora:

„bez smrti nemožno pochopiť hodnoty života členov komunity“ (s. 13).

Zvolená téma je nielen veľmi náročná, ale v prvom rade nesmierne dôležitá na výskum a jeho spracovanie. Reflektuje v teoretickej a praktickej rovine problematiku, ktorá patrí k neprebádaným, a to nielen v odbornej etnologickej literatúre. Nedostatočný stav rozpracovania tejto témy (najmä na Slovensku) súvisí aj s prepojením pohrebných obyčajov s vierovyznaním, ku ktorému sa bádatelia v čase totalitného režimu nemohli vyjadrovať. A uchopiť tento problém v kontexte židovskej kultúry a religie už vôbec nebolo možné. Špecializovaný výskum a jeho následné spracovanie je náročný nielen z metodologickej, ale aj zo psychologической stránky. Kniha *Požehnaný spravodlivý sudca* svojimi poznatkami obohacuje slovenskú i zahraničnú spoločnosť – vedeckú, študentskú, otvorenú i konzervatívnu. S ohľadom na vyššie uvedené, už samotný výber tejto témy si zasluhuje uznanie.

Kompozične je práca členená na úvod a päť hlavných kapitol (Komunita, Cintoríny, Pohreb, Kremácia, Spomienky). Koncept publikácie je založený na skúmaní bratislavskej židovskej komunity (a osobitne Židovskej náboženskej obce) v kontexte nedávnej minulosti a súčasnosti (najmä roky 1990–2013). Autor sa venuje židovským cintorínom – ortodoxnému, neologickému, ktoré sú dnes v prevádzke, masovému hrobu na cintoríne v Petržalke a neopomína ani najstarší a najslávnejší z nich, Memoriál Chatama Sofera. Prostredníctvom troch blokov (Umieranie a smrť, Príprava pohrebu, Pohreb) objasňuje komplex tradičnej formy ukladania pozostatkov do zeme podľa ortodoxného aj neologického rítu. Textom sa tiahnu

humánne myšlienky, činy a úkony jednotlivcov – ne/členov pohrebného ne/existujúceho bratstva Chevra Kadiša. Autor venuje osobitnú pozornosť i netradičnej forme pochovávanania – kremácii, ktorej analýza je dôležitá „pre pochopenie súčasného stavu a ďalších perspektív komunity“ (s. 173). Ortodoxný judaizmus z náboženských dôvodov kremáciu odsudzuje. Ide o nový jav, ktorý sa po holokauste rozšíril aj v bratislavskom prostredí a v súčasnosti patrí k bežným formám pohrebu. Urny možno ukladať do kolumbária na neologickom cintoríne. Kremácia podľa autora: „Predstavuje reakciu na šoa a vzburu proti ortodoxnému judaizmu. Obe strany sporu sami seba vnímajú ako židovské: kým jedna je sekulárna a vníma židovstvo skôr etnicky ako kultúrne, druhí sa hlásia k judaizmu alebo aspoň k potrebe udržiavať tradície. Preto práve rozšírenie tejto formy pohrebu môže dokumentovať rozsah zmien a vývoj hodnotových orientácií (nielen) bratislavských židov po šoa“ (s. 174). V poslednej kapitole si Peter Salner všíma individuálne a kolektívne spomienky na zosnulých prostredníctvom obradového smútku, modlitby za mŕtvych i spomienkových slávností.

Monografia je založená na rozsiahlom štúdiu pramenného materiálu, vedeckej, religióznej literatúry a etnologickeho výskumu. Použité metódy (archívny a terénny výskum, pozorovanie) podporujú autorský koncept a plne zodpovedajú postupom pre spracovanie vedeckého výskumu do monografickej podoby. Publikáciu charakterizuje aj vysoká úroveň jej formálnej a estetickej stránky. Fotodokumentácia má významnú výpovednú hodnotu – odbornú etnologicкую, spoločenskú, kultúrnu i dokumentárnu. Tému práce podčiarkuje aj vizuálna stránka

čierno-bieleho zobrazenia vyše sto fotografií, ktoré sú v prevažnej miere dielom samotného autora textu. Vzhľadom na citlivú tému i výber fotografií musel autor zvažovať, selektovať, eticky hodnotiť. Jazyková stránka knihy spĺňa kritériá spisovnosti, pojmovej a terminologickej presnosti výrazu, jeho vecnosti, logickej usporiadanosti a zrozumiteľnej štylizácie. Autor používa odbornú terminológiu i terminológiu židovskej komunity, ktorú zároveň objasňuje.

I napriek tomu, že hlavnou témou je smrť a pohreb, kniha je dynamická. Peter Salner ju totiž objasňuje cez dimenziu vnímania a posunu tradičných hodnôt, zmien hodnotových orientácií i transformácie identity židovskej komunity. Tieto sú odrazom zložitých, až devastačných historických, spoločenských a kultúrnych determinantov, ktoré skúmanú komunitu postretli. Ďalším pozitívom je skutočnosť, že Peter Salner ponúka podnety do diskusie na „večnú tému“. Uvažuje nad ňou mnohofaktorovo s časovou ne/perspektívou. Poukazuje aj na súčasné problémy židovskej komunity, ktorá je značne nejednotná („starí“ – „noví“; veriaci – sekulárni, Bratislavčania – prisťahovalci...). Táto nejednotnosť, diverzita, transformačné procesy a viaceré problémy medzi tradičným judaizmom a súčasnými predstavami členov komunity, ako aj vplyv majoritného prostredia, sa odráža najmä na religióznej i estetickje a etickej stránke pohrebných obradov.

Peter Salner v knihe *Požehnaný spravidlivý sudca* spracoval tému, ktorá je v slovenskej etnológii nóvum. Materiál, ktorý sa mu podarilo získať a pretransformovať do knižnej publikácie, vnímam ako veľmi významný počin zvyšujúci prestíž

humanitných a spoločenských vied. Môžem konštatovať, že prínos recenzovanej práce je významný a netriviálny i na medzinárodnej úrovni. Smrť človeka a jeho pohreb predstavujú fenomén, s ktorým človek nie je skutočne vysporiadaný. Peter Salner knihou prispel k poznaniu človečenstva, humánnosti cez prizmu židovských pohrebných obyčajov, ktoré odrážajú vzťahy medzi religióznymi, spoločenskými, kultúrными normami, systémom hodnôt a normatív v kontexte transformácie. Pohrebné obyčaje objasňuje prostredníctvom identifikačných a sociálno-diferenčných funkcií, ktoré vyjadrujú príslušnosť k židovskej minorite. V neposlednom rade spracovaním témy „medzi nebom a zemou“ odкрýva tabuizované a napomáha minorite i majorite dozvedieť sa o sebe, o ľuďoch viac.

Katarína Košťalová

Grigorij Mesežnikov – Zora Bútorová – Miroslav Kollár (eds.): *Desať rokov v Únii: slovenská a česká cesta.*

Inštitút pre verejné otázky
+ Heinrich-Böll-Stiftung,
Bratislava 2014, 188 s.

Sestavit k desetiletému výročí našeho vstupu do Evropské unii sborník textů, které budou bilancovat, co nám členství přineslo a co vzalo, jak se měnily postoje veřejnosti k tématům, která jsou s EU spojována, a kam jsme se posunuli v některých dílčích tematických oblastech, je standardní projektový záměr, který svou předvídatelností skoro odrazuje. Zaujmout

snad může jen to, že v každé z osmi tematických kapitol vznikly dva texty – slovenský a český – a také slušný výběr autorů. Sborník stojí za pozornost také proto, že solidních srovnání samostatného vývoje obou republik a pohledu z České republiky a ze Slovenska vzniká jen velmi málo. V paralelách slovenských a českých pohledů na dílčí témata se přitom vynořuje neobyčejně plastický obraz naší nedávné historie a současnosti, i toho, jak ji vnímáme.

Sborník otvírají dva shrnující texty (Alner, Klňava), které se pokoušejí nabídnout celkový „pohled do zpětného zrcátka“ a mají vytvořit kontext pro pochopení dalších, tematických textů. V roce 1989 Češi a Slováci svou cestu do EU odstartovali společně pod „revolučním“ heslem „Zpátky do Evropy“. Zatímco v ČR se ale po rozdělení debata o příslušnosti do Evropy formovala spíše na úrovni individuální příslušnosti občanské (pojetí „Evropy občanů“), na Slovensku se od počátku formuje spíše jako příslušnost národní (pojetí „Evropy národních států“). To se zřetelně odráží například v preambuli obou národních ústav z roku 1992: „My, občané České republiky, v Čechách, na Moravě a ve Slezku...“ a „My, národ slovenský...“ V obou zemích se nicméně diskurs náležení do Evropy nese v rozporuplném, mírně schizofrenním duchu: máme se zařadit někam, kam jsme vždy patřili a přirozeně patříme, ale zároveň panují obavy, že tím ztratíme část své identity, svého vlastního já. V této souvislosti je dobré podotknout, že nebylo úplně jasné, „kam“ se to vlastně zařazujeme, co vlastně myslíme, řekneme-li „Evropa“, ani co je naší identitou, tedy co z nás činí to, čím se cítíme být. Tato situace se od zahájení diskusí

o příslušnosti České republiky a Slovenska do Evropy a o smyslu našeho členství v EU výrazně neposunula. Oba texty dobře ukazují, jak významné jsou pro celkové směřování i panující náladu jednotlivé osobnosti, které se v dané době a dané zemi prosadily v ovlivňování politiky i veřejného mínění. Zatímco na Slovensku se vstup do EU stal synonymem překonání úpadkového vládnutí Vladimíra Mečiara a je tak považován za obrovský úspěch, čeští lídři v té době zdaleka tolik nepolarizovali veřejné mínění ani vztahy, takže se žádná katarze nekonala. Stále ještě sebejistí „tygři transformace“, kteří na své politické a společenské rozčarování teprve čekali, si ani nedovedli představit, že by je do EU nevzali. Projekt členství v EU tak byl v českých zemích formován primárně pragmaticky – jako ekonomický projekt, který pro nás bude výhodný, i když nás to bude něco stát (přínejmenším práci a papírování). Jen nesměle zněl hlas Václava Havla, který se do diskursu o povaze sjednocené Evropy a o našem členství snažil vnést akcenty lidskoprávní, a dokonce přepokládal, že právě to by mohl být náš jedinečný přínos do sjednocené Evropy. S jeho odchodem však tento hlas utichl a zmizel docela.

Další dva texty (Mesežnikov, Dvořáková) se věnují kvalitě liberální demokracie v ČR a na Slovensku. Mesežnikov svůj text staví na napětí mezi demokratickými hodnotami a ekonomickými zájmy, které se v různých okamžicích různou měrou prosazuje a formuje tak podobu demokracie na Slovensku. Je ovšem otázka, zda je možné a smysluplné tyto dva aspekty postavit do přímého protikladu ve smyslu demokratické hodnoty vs. ekonomický prospěch. Text nicméně dobře shrnuje vývoj politiky na Slovensku na příkladu

nástupnictví představitelů státu – Mečiar, Dzurinda, Fico, Radičová, Fico – a Kiska. Dvořáková poukazuje na to, že Mečiar a Klaus společně prosadili podobu státu jako vlastnictví mocných, kterou se dodnes nepodařilo zcela překonat, neboť se v mnoha ohledech otiskla do povahy transformace samotné. Dále postupuje podle modelu J. J. Linze a A. Stepana a vyhodnocuje stav a vazby jednotlivých složek, které v navrženém modelu společně utvářejí kvalitu demokracie – občanská společnost, politická společnost, vláda práva, státní aparát a ekonomická společnost. Dvořáková ukazuje, že jedním z důsledků pokusu nastartovat kapitalismus bez kapitálu (v praxi tento pokus proběhl pod názvem kupónová privatizace), je přílišná provázanost politické, ekonomické a státní sféry, které se v dobrém smyslu nedoplňují a nevytvářejí si vyváženou protiváhu, ale hrají si do karet, patrně nevyhnutelná. To se ukazuje stejně u nás jako na Slovensku.

Třetí dvojice textů se věnuje povaze diskuse o lidských právech a jejímu vývoji (Petőcz, Čermáková). Je dobré připomenout, že v prvních letech po revoluci byla v českých zemích i na Slovensku díky veřejnému angažmá lidí z disentu vazba na téma lidských práv velmi výrazná – a to zdaleka ne jen v osobě Havla. V té době se pochopení souvislostí mezi právy první generace a kvalitou demokracie zdálo zcela přirozené a běžné. Toto pochopení nicméně rychle vyprchalo a s „rozvodem“ Československa se téměř ztratilo. Diskurs o ochraně lidských práv se na Slovensku dostal do opozice k ochraně tradičních hodnot a rodiny. V obou zemích se lidskoprávní agenda formovala mimo oficiální struktury státu, nezávislé zdroje byly ovšem mimořádně omezené. Agenda ochrany lidských

práv se výrazně posunula díky zdrojům z fondů EU a roste i vliv profesionálních lidskoprávních organizací. Tato podpora ovšem v obou zemích zároveň vede k jisté izolaci profesionálních organizací od širší veřejnosti, takže si diskuse o ochraně lidských práv nevytváří širší zázemí a oporu pro jednotlivá témata.

Následující dvojice textů (Lajčáková, Balážová) je pokusem o vyhodnocení romské integrace. Situace Romů – především ve slovenských osadách a v českých ghettech – je sice v mnoha ohledech odlišná, ale z hlediska veřejné politiky a jejího uplatňování mají obě země jedno společné – bezradnost. Lajčáková sice tvrdí, že Rámec EU pro národní strategie do roku 2020 veřejné politiky v oblasti integrace Romů nastavuje celkově dobře, jenže od roku 2011 se zatím Slovensku podařilo vyčerpat necelých 9 % z připravených 200 milionů eur na jejich uplatnění. Navíc fondy nadále chodí na účet těm, kdo mají moc (např. starostům), takže v praxi zůstává základ, na kterém veřejné politiky stojí, stále stejný: Romové ohrožují majoritu – demograficky, ekonomicky a fyzicky, a s tím je potřeba „něco udělat“. Sázka na represii se přitom na Slovensku stále politicky vyplácí, v České republice ostatně také. Ústředním tématem pro obě autorky je změna myšlení. Jenže na tu, zdá se, nikdo recept nemá, takže se objevují jen dílčí úspěchy, ukázkové příklady, ale skutečná změna k lepšímu nepřichází. Balážová je sama romská novinářka a její osobní vhléd a zkušenost, jak intenzivně veřejné mínění a každodenní chování lidí působí na sebevědomí Romů, jsou nesmírně přesvědčivé – a třeba říci, že i trpké. Skutečnost, že je každý den konfrontována s tím, že si lidé kolem chytí tašku, když Rom nastoupí do tramvaje, je

ostudná a neuleví ani fakt, že situaci v ČR Balážová srovnává s daty z Itálie, Francie nebo Portugalska a dospívá k tomu, že na tom jinde nejsou o mnoho lépe a že si s integrací Romů prostě neví rady Evropa jako taková (45 % romských domácností v EU nemá vlastní kuchyň, záchod, koupelnu nebo elektřinu; 50 % bylo v posledním roce terčem diskriminace kvůli etnicitě). Balážová ovšem připomíná, jak v posledním desetiletí zhrubla domácí politika a jak regionální politici, kteří postupují do velké politiky, často úspěšně sbírají body na „odvážně“ prezentovaném anticiganismu a rázných populistických řešeních; to by patrně na mnoha místech Evropy příпустné nebylo.

Pátá dvojice textů se zabývá tématem aktivního občanství a občanské společnosti (Demeš, Frič). Demeš připomíná, že se slovenský neziskový sektor formoval v opozici proti Mečiarovi a v roce 1998 se stal s podporou především amerických soukromých nadací bezmála platformou národního sjednocení a významných hráčem veřejného prostoru. Radičová sama pochází z akademického prostředí a byla aktivní v neziskové sféře, takže její vláda se spolupráci s občanským sektorem otevřela způsobem zcela nevídaným. Ale netrvala dlouho. Zajímavé je, že Fico, hojně kritizovaný pro klientelismus, populismus a napojení na korupci, toho při svém druhém angažmá ve vládě dokázal šikovně využít. Většinu nastavených způsobů a forem spolupráce zachoval, včetně rozpracované koncepce lidskoprávní agendy, jen je obsahově vyprázdnil a zaštilil nekompetentními osobami. Tím odsoudil občanské aktivisty do role stafáže, která legitimizuje jeho vlastní kroky, a přitom reálně může ovlivnit jen velmi málo. Významným rozdílem

ve srovnání s Českou republikou je zavedení 2% daňové asignace pro fyzické i právnické osoby. Centrální, státem garantovaný systém daňového přerozdělení tak na Slovensku do značné míry nahradil soukromé dárcovství. Frič se pokusil téma uchopit metodiky a zešíroka. Neziskové organizace člení na vzájemně a veřejně prospěšné a na tradiční a nové, tím se však dostává do těžko obhajitelné pozice srovnávající nesrovnatelné. Jeho text budí dojem, jako by z hlediska aktivního občanství rok 1989 nebyl zásadním zlomem, jako by nepřinesl novou kvalitu, ale představoval jen jakousi dílčí okolnost. Uváděné klesající počty členů (o třetinu za deset let) těžko považovat za trend vývoje občanské angažovanosti, jde spíše o výsledek zásadních změn v povaze a obsazích občanské angažovanosti, které přinesl zvrát politického uspořádání v roce 1989. V České republice se nadto na rozdíl od Slovenska neustále rozvíjí drobné a větší soukromé dárcovství. Nabízí se tak zajímavá otázka, zda tisíce drobných dárců, jednorázových i pravidelných, nejsou novou formou občanské angažovanosti, po které se podle všeho Fričovi tak stýská. Autor to zcela pomíjí, aby si místo toho povzdchl nad pokračující profesionalizací „nových“ občanských organizací, které se tak údajně izolují od široké základy běžných občanů. Dobře poukazuje na to, že z formalizované části občanského sektoru se mezitím stal významný zaměstnavatel (50 tisíc zaměstnanců představuje víc než dvojnásobný nárůst od roku 1999 do roku 2011). Téma individualizace občanské angažovanosti a vlivu sociálních médií je zajímavé, ale je v textu pouze otevřeno.

Další dvojice textů se zabývá migrací a mobilitou (Hlinčíková a Sekulová,

Hurrle a Trlifajová). Autorky slovenského textu začínají dobrým postřehem: možnost naší vlastní mobility je spojována s velmi pozitivními konotacemi a představovala v době vstupu do EU jedno ze zásadních očekávání – všichni jsme toužili mít možnost cestovat, pracovat, studovat a zlobilo nás, že nám to staré členské země nechtějí hned bez omezení povolit; proti tomu možnost ostatních bydlet, pracovat a studovat u nás budila spíš obavy a úzkost. Rozšíření EU v roce 2004 vzedmulo vlnu strachu z přílivu levné pracovní síly na trh starých členských států. V letech 2004–07 odešly ze Slovenska 4 % pracovní síly – nejvíce z nich do České republiky. Žádná masová imigrace se nekonala a nekoná, podíl migrace z EU na Slovensko vzrostl z 50 % v roce 2004 na 63 % v roce 2010; v obou zemích navíc platí, že imigranti jsou vzdělanější než průměr domácí populace. Český text je sice čtivý a zábavný, ale obsahově slabý. Staví na imaginární kazuistice Honzy a Hanse, žijících s rodinami kousek od sebe na rakouské a české straně hranice, která sice sem tam nabídne zajímavý vhled, ale chybí jí přesvědčivost a výpovědní hodnota zvoleného příkladu je značně omezená. Lze souhlasit s tím, že téma migrace se v České republice do značné míry zúžilo na téma pracovní imigrace, o mnoho víc se ale v textu nedozvíme.

Evropská témata ve veřejném diskursu jsou předmětem předposlední dvojice textů (Gyárfášová, Hartl), vracející nás opět k tomu, že EU je pro Slováky a pro Čechy především ekonomickým projektem, od kterého očekávají výhody, spíše než společným projektem, který – má-li být úspěšný – bude vyžadovat náš zájem, péči, čas, energii a nápady. Příspěvek Slovenska do společné kasy schvaluje jen 31 %

Slováků, což je zdaleka nejméně z celé EU (ve Francii, Španělsku nebo Itálii je to 65 % populace). Slovensko se podle autorky obecně vyznačuje jistou vnitřní rozporností ve vztahu k evropským tématům: většina průzkumů o vnímání evropských témat vychází na Slovensku pozitivně, v sebehodnocení jsou Slováci ve vztahu k Evropě optimističtí, účast ve volbách do Evropského parlamentu je ovšem na Slovensku bezkonkurenčně nejnižší. Z hlediska domácí diskuse se nejčastěji evropská témata zneužívají k řešení nebo ospravedlnění domácích politických témat, než aby se jimi někdo vážně zabýval. Česká situace se vyvíjela poněkud jinak. V roce 1993 chtělo do EU 85 % populace, k prvnímu velkému propadu a hlubokému zklamání však došlo již v průběhu politické krize po roce 1997, kdy optimistické naladění Čechů utrpělo zásadní trhliny – ještě v roce 1997 byla polovina populace přesvědčena, že za pár let bude ČR připravena na vstup do EU, v roce 1999 to bylo jen 29 %. Referenda o vstupu ze zúčastnilo 55 % populace a 77 % se vyjádřilo pro, o rok později se však k volbám do Evropského parlamentu dostavilo jen 28 % Čechů. Zajímavé je srovnání postojů ke vstupu do eurozóny. Zatímco Dzurinda poměrně velmi rychle připravil přijetí společné měny, která se následně svižně realizovala, v ČR byla ještě v roce 2006 nadpoloviční většina občanů pro přijetí eura (52 %), ale preference pro vstup do eurozóny klesly do roku 2012 na 17 %. Hartl v závěru textu trefně konstatuje, že příběh českého členství v EU je příběhem malosti, příběhem o tom, jak se z dobrého postavení slibného partnera, kterému se nabízí spousta příležitostí, dostat do pozice kverulantského outsidera, kterému není rozumět.

Závěrečná dvojice textů je věnována výhledu do budoucnosti (Bilčík, Dostál). Bilčík si dobře všiml, že na Slovensku se díky Mečiarově dominanci ve veřejném prostoru v době před vstupem do EU nevyprofilovali zástupci „euroskeptického“ a „europozitivistického“ myšlenkového proudu. Jinak se ale text výhledu do budoucna nevěnuje a zabývá se ohlédnutím do minulosti, což v tomto případě znamená, že opakuje celou řadu argumentů, které se v knize objevily již dříve. Dostál strukturuje český diskurs na eurorealisty (umírněná poloha euroskepticismu) a federalisty. První skupina argumentuje, že problémy EU jsou způsobeny přílišnou integrací v rámci EU, kdežto druhá skupina tvrdí, že jdou na vrub nedostatečné integraci. Diskuse přitom neprobíhá věcně, ale jen na úrovni zařazení se do jednoho nebo druhého názorového tábora, tedy spíše na úrovni deklarace pozic a příslušnosti. Prostoru pro setkání a vzájemné názorové obohacení je tak mezi těmito dvěma skupinami minimálně. Především však autor konstatuje, že o vizi budoucí Evropy není zájem. Věci světa se mění příliš rychle, aby mělo smysl přemýšlet o budoucnosti nebo si dělat ambice, že o budoucnosti je možné a má smysl něco říci. Navíc, Evropská unie je projekt velkých slov, která Češi neradi používají: mír, demokracie, svoboda, občanství, vzájemnost, solidarita... To jsou slova a hodnoty, které Čechy spíš popuzují a vzbuzují nedůvěru, než aby vytvářely hodnotový základ, který dokážeme sdílet, mluvit o něm, rozvíjet ho a žít.

Název recenzované publikace je ostatně spíše symbolický. Prakticky všechny texty začínají s bilancí od roku 1989, takže jde mnohem spíše o „25 let od sametové revoluce“ než o 10 let v Unii. Je to pochopitelné,

nicméně je zajímavé si uvědomit, že vstup do EU není sám o sobě vnímán jako zásadní zlomový moment, ale spíše jako pokračování, jako důsledek změn, které se udály kolem roku 1989. Je to důležitý milník, ale na cestě, jejíž kurz byl nastaven o patnáct let dříve. Zároveň se v tom ale ukazuje jistá slabina editorské práce. Zadáání textů bylo zjevně značně volné, takže poměrně dobře vybraní autoři pojednali zadaná témata zcela po svém. To je na jednu stranu zajímavé a dává to čtenáři velký prostor, je to však také riskantní, protože paralelní slovenské a české texty prostě leží vedle sebe, někdy se do sebe trefují lépe, někdy hůře, a občas se zcela míjí. Očekávané srovnání „slovenské a české cesty“ se často nekoná. Těžko omluvitelná je také skutečnost, že se informace v textech opakují. Je jasné, že témata se částečně překrývají (např. lidská práva, Romové, migrace), editoři si však mohli dát pečlivější práci s tím, aby čtenáře ušetřili toho, že bude číst stejnou informaci dvakrát nebo i třikrát. Přesto sborník bezesporu stojí za přečtení. Zdanlivá důvěrná známost a velká blízkost obou republik, která skrývá nečekané odlišnosti, překvapivou různost a bohatou rozmanitost, nám o nás samotných mnohé prozradí. Tak už to v rozhovoru dobrých přátel a sourozenců bývá.

Na závěr jednu drobnost. Publikaci vydal slovenský Inštitút pre verejnú otázku, nezávislý think-tank (nezisková organizace), který v ČR zatím nemá obdobu. Je to jistě velká zásluha Martina Bútory. Inštitút si za léta působení našel na Slovensku své místo i své publikum. Češi by se snad něčeho podobného mohli časem dočkat třeba od knihovny Václava Havla. Ta však zatím svou roli jen opatrně hledá.

Jan Kroupa

Jitka Janečková: *Mráz kopřivu nepálí. Život a dílo Fridolína Macháčka a Václava Vojtíška ve vzájemné korespondenci z let 1905–1954.*

Scriptorium, Praha – Plzeň 2014, 696 s.

Ač Praha představovala a představuje nepochybně místo největší koncentrace vědeckého výzkumu i pamětových institucí, kde bádání probíhalo a probíhá, i další místa mají své elity, jejichž význam výrazně přesahuje hranice daného regionu. Jedním z takových příkladů je i plzeňský archivář Fridolín Macháček (1884–1954), jehož pokračovatelkou je právě autorka předkládané knihy Jitka Janečková. Macháček představuje jednu z výrazných osobností českého archivnictví 20. století. Původem byl čistokrevný Pražák, avšak hned po studiích na pražské filosofické fakultě shodou náhod zakotvil v Plzni. Celý svůj profesní život věnoval správě tamějšího městského archivu a významně se zapojil i do místního kulturního a společenského života. Jeho blízkým životním přítelem byl Václav Vojtíšek (1882–1974), nepřehlédnutelná a v mnohém ještě významnější osobnost, ať už v oblasti městského a univerzitního archivnictví, nebo v rámci činnosti v Československé akademii věd.

Je s podivem, že oběma archivářům dosud historikové věnovali relativně málo pozornosti. Zejména u Vojtíška, s jehož působením se český badatel v oblasti dějin historiografie setkává na každém kroku, překvapí – kromě „běžných“ laudatií k životním jubileím a nekrologů – donedávna markantní absence otevřených studií, které by hodnotily jeho

činnost. S výjimkou studie Ivana Hlaváčka z roku 1975 (*Acta Universitatis Carolinae – Phil. et Hist.* 5, s. 7–45) si dosud nikdo netroufl přinést kritický pohled na Vojtíškovu monumentální, více než šedesátiletou činnost. Až v poslední době se do něj „pusťl“ Pavel Vaško, kterému se v monografii *Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus* (Academia, Praha 2014) podařilo nahlédnout Vojtíška prizmatem mladého badatele, neovlivněného dobou, kdy činnost profesora Vojtíška byla stavěna na piedestal jako vzor neúnavnosti a invence příkladného archiváře. Vaško se na základě rozboru snad všech dostupných relevantních pramenů dobral překvapivě podobného závěru jako většina příslušníků střední i starší archivářské generace: že profesor Vojtíšek byl – navzdory osobním neshodám a někdy tvrdšímu postupu při prosazování svých vizí (případ Šebesta, který Janečková rozebírá – hlavně díky detailní znalosti Vojtíškovy korespondence s Macháčkem – ještě podrobněji než Vaško; získání pedagogického postu na filosofické fakultě v Praze apod.) – jedním z nejcílevědomějších, nejerudovanějších a nejpilnějších archivářů naší minulosti, díky čemuž se mu podařilo položit hodnotné základy moderního městského archivnictví, vybudovat archiv Univerzity Karlovy jako samostatnou instituci v rámci velké univerzitního celku a konstituovat archiv tehdejší Československé akademie věd. Nemluvě o jeho rozsáhlé publikační činnosti, na níž mnozí badatelé staví své práce dodnes a ještě dlouho budou.

Jitka Janečková přináší na Fridolína Macháčka i na Václava Vojtíška zcela originální pohled. Primárně – jako Macháčkova nástupkyně – se jistě zaměřila

na Fridolína Macháčka. Se znalostí dalších osudů Macháčkových počínů analyzuje jeho aktivity v rámci plzeňského městského archivu, i v širším společenském kontextu. Přináší komplexní analýzu Macháčkovy života i působení, vše podloženo znalostí a kritickým rozbořením archivních a literárních pramenů. To vše ovšem v komparaci s osudy a prací Václava Vojtíška. Tento paralelní pohled je zčásti založen i na bohaté korespondenci mezi oběma vědci. Autorka dokázala dobře vyhodnotit Macháčkův přínos a upozornit na vše důležité v jeho odborných aktivitách archiváře i historika. Podrobně například rozebírá záležitosti kolem navrhovaných změn plzeňského městského znaku po roce 1918 (zde markantně vystupuje do popředí spolupráce s Vojtíškem a konzultace s ním, protože Vojtíšek řešil obdobné záležitosti pro hlavní město), nebo jednání o zřízení pamětní knihy města Plzně ve dvacátých letech 20. století. Jejich korespondence je v první řadě dokladem o příkladné spolupráci mezi Plzní a Prahou. Je v ní však, často do hloubky, zachycen i zrod a vývoj mnoha badatelských záměrů a témat, jimž se oba v profesním životě věnovali, to, jaké motivy – nebo někdy i náhody – je vedly ke zpracování právě toho kterého tématu. Macháček se s Vojtíškem radil o práci v plzeňské archivu, Vojtíšek Macháčkovu popisoval zákulisí pražského městského archivu a své bádání. Vedle toho nelehčili poslat jeden druhému zprávu i v případech mimořádných událostí jak ve svém soukromém životě, tak i v životě kolegů a přátel (jako například když se nešťastnou náhodou opařil a zemřel čtyřletý syn

Macháčková kolegy – dopis č. 221), takových případů je v rozsáhlé edici více.

Macháčkovy a Vojtíškovy osudy se vlastně poprvé rozdělily za druhé světové války. Tehdy již Vojtíšek nepřednášel, nicméně pokračoval v archivní činnosti, zatímco Macháček byl v lednu 1944 zatčen gestapem za odbojovou činnost a dobu do konce války strávil nejprve v Terezíně a poté v koncentračním táboře ve Flossenbürgu. Autorka velmi citlivě zachycuje nelehké závěrečné období Macháčkovy poválečného působení v plzeňském archivu, které je již v ostrém kontrastu s kariérou Václava Vojtíška, jehož hvězda začala po roce 1945 teprve naplno zářit a neuhaslá až do počátku sedmdesátých let. Macháček zemřel v důsledku ne zcela objasněných pooperačních komplikací v březnu 1954, urna s jeho popelem byla opatřena chybnými daty narození i úmrtí a uložena v kryptě Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Plzni. V závěru edice o celkovém počtu více než čtyř stovek dopisů je zařazena korespondence mezi Gabrielou Macháčkovou a akademikem Václavem Vojtíškem z poloviny padesátých let, týkající se rozprodání Macháčkových knih, které mělo vylepšit neradostnou finanční situaci vdovy.

Edice i úvodní studie představují velmi cenný příspěvek k poznání historiografie i dějin archivnictví 20. století a může sloužit jako příklad pro další podobné počiny, nejen díky tématu, ale bezpochyby i po formální stránce.

Milada Sekyrková